

6001

۵۰۰

۲

۴۲۵

دارالمکتب

نیشیہ السلام

www.ketab.ir



سشناسه : نصرتیان‌اهور، مهدی ۱۳۵۹ -

عنوان ونام پدیدآور : روش‌شناسی استنباط در علم کلام / مهدی نصرتیان‌اهور.

مشخصات نشر : قم : موسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ ونشر، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری : ۴۳۵ ص.

فرمت : پز هشده کلام اهل بیت؛ ۸.

شابک : ISBN: 978 - 964 - 493 - 926 - 6

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

موضوع : نام

موضوع : Islamic theology *

موضوع : کلام -- روش‌شناسی

موضوع : Islamic theology -- Methodology *

شناسه افزوده : موسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث سازمان چاپ ونشر

رده بندی کنگره : ۱۳۹۵ رن/۲۰۳-۲۰۳

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۴

شماره کتاب‌شناسی ملی : ۴۵۶۳۴۶۳

روش‌شناسی استنباط در علم کلام

مهدی نصرتیان

www.ketab.ir

روش شناسی استنباط در علم کلام

مهدی نصرتیان اهور

پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم السلام) / ۸

ویراستار: مرتضی بهرامی

نمونه روان: علی نقی پارسانیا، محمدعلی دباغی، رعد بهبهانی،

عبدالکریم حلفی

صفحه آرا: علی اکبری



ناشر: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث

چاپ: دوم / ۱۳۸۸

چاپخانه: دارالحدیث

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۳۹۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ / تلفن: ۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵ / فاکس:

۳۷۷۴۰۵۷۱ - ۰۲۵ / ص. پ ۴۴۶۸ / ۳۷۷۸۵

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم) / تلفن: ۳۷۷۴۰۵۴۵ - ۰۲۵ / فروشگاه شماره «۲»

(قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف پلاک ۲۹) / تلفن: ۳۷۸۴۲۳۰۹ - ۰۲۵ / ۳۷۸۴۲۳۱۰

- ۰۲۵

فروشگاه شماره «۳» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام) - درب شرقی ۷) / تلفن:

۵۵۹۵۲۸۶۲ - ۰۲۱

فروشگاه شماره «۴» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام) - درب جنوبی) / تلفن:

۵۵۹۲۶۲۹۶ - ۰۲۱

<http://darolhadith.ir>

darolhadith.20@gmail.com

ISBN: 978 - 964 - 493 - 926 - 6

<http://shop.darolhadith.ir> 

* کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.



فهرست مطالب

۱۹	سخن آغازین
۱۹	مقدمه

فصل اول: مبانی استنباط کلامی

۲۷	گفتار اول: مفهوم‌شناسی معرفت، معرفت دینی و معرفت اعتقادی
۲۸	معرفت
۲۸	۱. معنای لغوی معرفت
۲۹	۲. معنای اصطلاحی
۲۹	۲ - ۱. ادراک جزئیات
۲۹	۲ - ۲. ادراک تصوّرات
۳۰	۲ - ۳. درک دو بارهٔ چیزی
۳۰	۲ - ۴. ادراک جزئی از روی دلیل
۳۱	۲ - ۵. ادراک بعد از جهل
۳۱	۲ - ۶. ادراک شک ناپذیر
۳۱	۲ - ۷. باور صادق موجه
۳۵	۲ - ۸. مطلق فهم
۳۶	۳. جمع‌بندی معنای معرفت
۳۶	دین

- ۴۱ عقیده
- ۴۲ معرفت دینی
- ۴۴ معرفت اعتقادی
- ۴۴ نتیجه نهایی
- ۴۵ گفتار دوم: مؤلفه‌های معرفت نقلی اعتقادی
- ۴۵ ۱. مؤلفه باور
- ۴۷ رویکردهای مختلف در تبیین چیستی باور
- ۴۷ الف - نظریه معطوف به متعلق باور
- ۴۸ ب - نظریه رفتارگرایی (نظریه معطوف به رفتار باورنده)
- ۴۹ ج - نظریه حذف انگارانه
- ۵۰ دیدگاه برگزیده درباره باور
- ۵۰ دیدگاه‌های مختلف درباره تصدیق لازم در باور (باور منتهی به معرفت)
- ۵۲ دیدگاه‌های مختلف در نقش مؤلفه باور در معرفت
- ۵۳ ۲. مؤلفه صدق
- ۵۴ رویکردهای مختلف در تبیین ملاک صدق گزاره
- ۵۴ الف - نظریه تطابق
- ۵۸ ب - نظریه عمل‌گرایانه
- ۵۹ ج - نظریه انسجام‌گرایانه
- ۶۰ دیدگاه برگزیده در تبیین ملاک صدق گزاره
- ۶۱ مدخلیت مؤلفه صدق در معرفت
- ۶۲ ۳. مؤلفه توجیه
- ۶۳ نظریات درون‌گرایانه
- ۶۳ نظریه میناگروی
- ۶۹ نظریه انسجام‌گرایی

۷۰	نظریه‌های برون‌گرایانه
۷۰	وثاقت‌گرایی
۷۲	واقع‌گرایی مستقیم
۷۲	نظریه علی
۷۳	گفتار سوم: مقصود اصلی در اعتقادات
۷۶	دیدگاه اول: شناخت و معرفت عقلی
۷۷	ادله وجوب معرفت الله
۷۷	۱. وجوب شکر مُنعم
۷۷	۲. دفع ضرر محتمل
۷۷	۳. نصوص
۷۸	۴. اجماع
۷۸	ادله وجوب نفسی شناخت و معرفت عقلی
۸۰	نقد و بررسی
۸۳	دیدگاه دوم: وجوب تدین
۸۳	ادله وجوب تدین
۸۸	گفتار چهارم: نخستین واجب اعتقادی
۸۹	نظریه اول: شک
۹۰	نقد و بررسی
۹۰	نظریه دوم: قصد و اراده
۹۳	نقد و بررسی
۹۵	نظریه سوم: نظر و استدلال عقلی
۹۵	ادله تقدّم وجوب نظر بر معرفت الله
۹۵	دلایل عقلی
۹۵	۱. دفع ضرر محتمل

- ۹۶.....۲. افحام پیامبران در تبلیغ دین
- ۹۷.....۳. وجوب شکر مُنعم
- ۹۷.....دلایل نقلی
- ۹۷.....۱. نصوص دینی
- ۹۸.....۲. اجماع
- ۱۰۰.....نظریه چهارم: معرفت الله
- ۱۰۱.....نظریه پنجم: تفصیل
- ۱۰۳.....نظریه مختار
- ۱۰۳.....گفتار پنجم: اصول دین؛ تعریف، ملاک و تعداد
- ۱۰۴.....معنای اصل
- ۱۰۵.....معنای فرع
- ۱۰۵.....معنای مذهب
- ۱۰۶.....معنای دین
- ۱۰۶.....معنای اصطلاح اصول دین
- ۱۰۹.....معنای اصول مذهب
- ۱۱۲.....ملاک در اصول دین
- ۱۱۴.....اصول دین و ضروریات
- ۱۱۵.....تعداد اصول دین
- ۱۱۵.....دیدگاه اول: توحید و عدل
- ۱۱۷.....دیدگاه دوم: توحید، نبوت و معاد
- ۱۱۷.....دیدگاه سوم: توحید، نبوت و امامت
- ۱۱۸.....دیدگاه چهارم: توحید، نبوت، امامت و معاد
- ۱۱۹.....دیدگاه پنجم: توحید، عدل، نبوت و شرایع
- ۱۱۹.....دیدگاه ششم: توحید، عدل، نبوت و امامت

- دیدگاه هفتم: توحید، عدل، وعد و وعید، نبوت و کرامات ۱۲۰
- دیدگاه هشتم: توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد ۱۲۰
- دیدگاه نهم: توحید، عدل، وعد و وعید، منزله... ۱۲۴
- دیدگاه دهم: توحید، نبوت، امامت و رکن رابع ۱۲۵
- دیدگاه یازدهم: تفصیل ۱۲۶
- دیدگاه دوازدهم: توحید، نبوت، کتب، ملائکه، قیامت و قدر ۱۲۷
- دیدگاه سیزدهم: اصول پانزده‌گانه ۱۲۷

فصل دوم: روش عقلی در استنباط کلامی

- گفتار اول: کاربرد عقل نظری در استنباط آموزه‌های کلامی ۱۲۹
- مفهوم‌شناسی ۱۳۰
- اقسام عقل ۱۳۱
- حجیت عقل نظری ۱۳۲
- روش‌ها و قواعد عقل نظری در علم کلام ۱۳۳
۱. کشف استلزامات ۱۳۳
- ۱ - ۱. وجوب نظر و استدلال ۱۳۴
- ۱ - ۲. اثبات قدرت ۱۳۴
- ۱ - ۳. معجزه و اثبات صدق نبی ۱۳۶
- ۱ - ۴. حدوث عالم ۱۳۷
- ۱ - ۵. صفت حیات ۱۳۷
- ۱ - ۶. صفت اختیار ۱۳۷
- ۱ - ۷. غیریت ذات و صفات ۱۳۸
- ۱ - ۸. وحدت مدبّر عالم ۱۳۹
- ۱ - ۹. صفات کمال ۱۴۰
- ۱ - ۱۰. علم خداوند ۱۴۰

- ۱۴۲ ۱۱ - ۱. غایتمندی فعل خداوند
- ۱۴۳ ۱۲ - ۱. جبر در افعال انسان
- ۱۴۳ ۱۳ - ۱. حکم کلامی فرزند کافران
- ۱۴۴ ۱۴ - ۱. اثبات برتری حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام بر سایرین
- ۱۴۵ ۲. برهان غایب بر شاهد
- ۱۴۶ ۲ - ۱. رابطه صفات خداوند با ذات
- ۱۴۷ ۲ - ۲. کلام نفسی
- ۱۴۸ ۲ - ۳. علم خداوند به جزئیات
- ۱۴۹ ۲ - ۴. رابطه تدبیر و خالقیت
- ۱۵۰ ۲ - ۵. حسن رقیح
- ۱۵۱ ۲ - ۶. اعطای کمال
- ۱۵۲ ۲ - ۷. حدوث عالم
- ۱۵۳ ۲ - ۸. عدل
- ۱۵۳ ۲ - ۹. وجوب لطیف
- ۱۵۴ ۲ - ۱۰. انتصاف
- ۱۵۵ ۳. قواعد بدیهی عقلی
- ۱۵۵ ۳ - ۱. استحاله دور و تسلسل
- ۱۵۶ ۳ - ۲. استحاله ترجیح بلا مرجح
- ۱۵۸ ۳ - ۳. برهان خُلف
- ۱۶۱ ۴. فطریات ادراکی (براهین بدیهی فلسفی)
- ۱۶۲ ۴ - ۱. برهان تمناع
- ۱۶۳ ۴ - ۲. برهان حدوث
- ۱۶۳ ۴ - ۳. برهان محدودیت
- ۱۶۴ ۴ - ۴. برهان امکان

- ۱۶۴ ۴ - ۵. برهان نظم
- ۱۶۴ ۴ - ۶. اصل علیت
- ۱۶۵ ۴ - ۷. انتفاء مدلول با انتفاء دلیل
- ۱۶۵ ۴ - ۸. قاعده معطی شیء
- ۱۶۶ ۴ - ۹. برهان ائی
- ۱۶۷ ۴ - ۱۰. انقلاب در ذات یا ماهیت
- ۱۶۹ ۴ - ۱۱. برهان ذو حدّین
- ۱۷۴ گفتار دوم: کاربرد عقل عملی در استنباط آموزه‌های کلامی
- ۱۷۴ حجیت عقل عملی
- ۱۷۶ قواعد عقل عملی در علم کلام
- ۱۷۶ ۱. قاعده حسن و شبح
- ۱۷۶ ۱ - ۱. ثواب و عقاب
- ۱۷۷ ۱ - ۲. مرتکب کبیره
- ۱۷۷ ۱ - ۳. وجوب معرفت الله
- ۱۷۸ ۱ - ۴. پیراستگی فعل خدا از بیهودگی و عت
- ۱۷۹ ۱ - ۵. تأمل در براهین مدّعیان نبوّت
- ۱۸۰ ۱ - ۶. تکلیف بما لا یطاق
- ۱۸۰ ۱ - ۷. عقاب بلا بیان
- ۱۸۱ ۱ - ۸. رابطه معجزه و نبوّت
- ۱۸۱ ۱ - ۹. عصمت پیامبران
- ۱۸۲ ۱ - ۱۰. عذاب اطفال
- ۱۸۲ ۱ - ۱۱. وجوب اتّصاف
- ۱۸۳ ۲. قاعده دفع ضرر محتمل
- ۱۸۴ ۲ - ۱. وجوب معرفت الله

- ۱۸۴..... ۲- ۲. وجوب تدبیر
- ۱۸۵..... ۳. قاعده شکر منعم
- ۱۸۵..... ۴. قاعده تعلیق واجب بر جایز
- ۱۸۶..... ۵. قاعده لطف
- ۱۸۸..... ۵- ۱. بعثت پیامبران
- ۱۸۹..... ۵- ۲. امامت
- ۱۹۰..... ۵- ۳. فرصت دادن به فرد توبه‌کار برای جبران
- ۱۹۱..... گفتار سوم: کاربرد عقل استنباطی در روش نقلی علم کلام
- ۱۹۳..... نقش عقل در روش نقلی کلامی
- ۱۹۳..... ۱. نقش استنباطی
- ۱۹۴..... ۱- ۱. تشکیک به ظهور
- ۱۹۷..... ۱- ۲. کشف استنباطات
- ۲۰۲..... ۱- ۳. توان
- ۲۰۴..... ۱- ۴. بررسی سند روایات
- ۲۰۷..... ۱- ۵. رفع تعارض
- ۲۱۲..... ۱- ۶. جامع‌نگری و قرینه‌یابی
- ۲۱۳..... ۲. نقش تبیینی-دفاعی
- ۲۱۳..... ۲- ۱. توصیف
- ۲۱۵..... ۲- ۲. تأویل
- ۲۲۱..... ۲- ۳. پاسخ به شبهه
- ۲۲۴..... ۲- ۴. نقش اعتبار بخشی

فصل سوم: روش نقلی در استنباط کلامی

- ۲۳۳..... گفتار اول: حجیت ادله نقلی در اعتقادات
- ۲۳۴..... منابع معرفت

۲۳۵ ۱. گواهی
۲۳۵ ۱ - ۱. گواهی به عنوان منبع معرفت
۲۴۰ ۱ - ۲. گواهی به عنوان منبع توجیه
۲۴۴ ۲. ادراک حسی
۲۴۶ ۲ - ۱. واقع‌گرایی مستقیم یا نظریه مبتنی بر فهم متعارف
۲۴۶ نقدهای وارد بر نظریه واقع‌گروی مستقیم
۲۴۷ ۲ - ۲. نظریه داده‌های حسی یا بازنمون‌گروی
۲۴۹ ۲ - ۲. نظریه پدیدارگرایی
۲۵۱ ۳. وحی
۲۵۲ مهم‌ترین تفاسیر غیر خبری از گزاره‌های کلامی
۲۵۲ الف - ابراز احساسات به انواع مختلف آن
۲۵۳ ب - ابراز سمبلیک
۲۵۵ ج - شعایر دینی
۲۵۶ د - تلقی اسطوره‌ای
۲۵۷ ادله اثبات‌گر معناداری گزاره‌های وحیانی
۲۵۸ شواهد دال بر حکایت‌گری گزاره‌های وحیانی اعتقادی از واقع
۲۵۹ شواهد دال بر صدق گزاره‌های وحیانی اعتقادی
۲۶۱ ۴. حافظه
۲۶۲ قلمرو حافظه
۲۶۴ ۵. عقل
۲۶۹ گفتار دوم: اعتبار ظن در اعتقادات
۲۷۵ دیدگاه اول: عدم حجیت ظنون اعتقادی
۲۷۶ دلایل عدم حجیت ظنون اعتقادی
۲۹۲ دیدگاه دوم: حجیت ظنون اعتقادی

- ۲۹۳..... ادله حجیت ظنون اعتقادی
- ۲۹۵..... گفتار سوم: اعتقادات تقلیدی؛ از انکار تا پذیرش
- ۲۹۶..... معناشناسی تقلید
- ۲۹۷..... تقلید در اصول دین
- ۲۹۷..... الف - وجوب تقلید
- ۳۰۲..... ب - حرمت تقلید
- ۳۱۶..... ج - حواز تقلید
- ۳۱۹..... گفتار چهارم: کارکرد تعبّدی وحی
- ۳۲۰..... منشأ اختلاف استنباطی در علم کلام
- ۳۲۳..... آرای متکلمین در محدوده به کارگیری روایات اعتقادی
- ۳۲۸..... نقد و بررسی اشکال منع دادن دور در کارکرد تعبّدی وحی
- ۳۳۱..... گفتار پنجم: کارکرد اثارای وحی
- ۳۳۱..... نیاز عقل به وحی
- ۳۳۶..... روش‌های اثاره‌گری
- ۳۳۶..... ۱. رشد علم
- ۳۳۹..... توحید
- ۳۴۱..... نبوت
- ۳۴۱..... امامت
- ۳۴۲..... معاد
- ۳۴۵..... ۲. بیان لغزش‌گاه‌های عقل
- ۳۴۵..... ۲ - ۱. از بین بردن پیش‌فرض‌های ناصحیح
- ۳۴۷..... ۲ - ۲. بازداری از بردگی فکر و تقلید کورکورانه
- ۳۵۰..... ۲ - ۳. جلوگیری از تأثیرپذیری از اکثریت
- ۳۵۰..... ۲ - ۴. بازداری از پیروی از شک و ظن

۳۵۲	۳. بیان محدودیت‌های عقل
۳۵۳	گفتار ششم: کارکرد تذکری وحی
۳۵۵	مفهوم‌شناسی فطرت
۳۵۶	دیدگاه‌های مختلف درباره فطرت
۳۵۸	ادله وجود فطرت و معرفت‌بخشی آن
۳۵۸	ادله قرآنی
۳۵۸	الف - آیه فطرت
۳۵۹	ب - آیات تذکر
۳۶۰	ج - آیات نسیان
۳۶۱	د - آیات التجاء
۳۶۲	ه - آیات ساق
۳۶۳	ادله روایی
۳۶۴	تبیین نقش تذکری وحی
۳۶۴	الف - نقش تبیینی
۳۶۹	ب - نقش تعلیمی
۳۷۰	ج - نقش انگیزشی (ایجاد حالت اضطرار و التجاء)
۳۷۰	د - نقش رفع موانع (از بین بردن موانع فطرت)
۳۷۷	نکته
۳۹	گفتار هفتم: گونه‌شناسی ادله نقلی اعتقادی
۳۹۱	۱. وظیفه اخباری
۳۹۳	۲. وظیفه انگیزشی و توصیه‌ای
۳۹۵	۳. کارکرد تحریک عواطف و احساسات اعتقادی
۳۹۶	گفتار هشتم: آسیب‌شناسی کاربرست ادله نقلی در اعتقادات
۳۹۶	۱. اثرپذیری از تمایلات و خواسته‌ها

۲. استفاده از پیش‌فرض‌ها ۳۹۹
۳. تتبع ناقص ۴۰۱
۴. اخباری‌گری ۴۰۱
۵. ظاهرگرایی ۴۰۲
۶. تفسیر به رأی ۴۰۲
- کتاب‌نامه ۴۰۷

سخن آغازین

کلام، علمی است که استنباط، تبیین، تنظیم، اثبات و دفاع از آموزه‌های دینی را عهده‌دار بوده و از همین رو هم مورد توجه اندیشمندان مسلمان قرار داشته است. این اهتمام تا آنجا است که این دانش در کنار فقه و بلکه مقدم بر آن، چونان دانشی اصیل و مستقل، از نخستین روزهای پیدایش اسلام آشکار و پیدا بوده و در گذر زمان تناور و تنومند شده است. میراث امروزین کلام اما، محصول تلاش بزرگانی چون اصحاب مکلم ائمه معصومین علیهم‌السلام و متکلمان پس از عصر حضور همچون، کلینی، شیخ صدوق، شیخ مفید، سیدمرتضی، شیخ طوسی و... است که حاصل آن امروز در اختیار ما قرار داد. با این همه بسیاری از این آثار فاقد مطالعات بیرونی و لازم دانش کلام است و عملاً از مباحث فلسفه علم کلام خالی است.

اما از میان مباحث فلسفه علم کلام، مباحث روش‌شناختی این دانش بسیار حائز اهمیت است. روش‌های مختلف متکلمان در دو حوزه «استنباط عقاید دینی» و «دفاع از عقاید دینی» - به‌عنوان رسالت و وظیفه اصلی این دانش - در طول تاریخ متفاوت و بر اساس مبانی خاصی شکل و سامان گرفته است. این داستان البته در حوزه استنباط عقاید بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد؛ چراکه به دست دادن جایگاه عقل و نقل در استنباط باورهای اعتقادی، بررسی

حجیت عقل نظری و عقل عملی در این حوزه، جایگاه و نقش ظنون در استنباط اعتقادات و دیگر مباحثی از این دست، مبانی استنباط‌های کلامی را تأمین خواهد کرد.

پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام نیز با هدف پوشش دادن همین ضرورت، کلان پروژه‌ای را در سال ۹۲ تنظیم نمود که کتاب «روش‌شناسی علم کلام» اثر حجة الاسلام و المسلمین دکتر رضا برنجکار نخستین محصول این پروژه و در واقع نقشه کلان این پروژه به حساب می‌آید. پس از این اثر و البته در گامی عمیق‌تر، روش کلام‌ورزی در دو حوزه «استنباط» و «دفاع» در دستور کار قرار گرفت و اینک کتاب «روش‌شناسی استنباط در علم کلام» اثر محقق ارجمند آقای دکتر مهدی نصرتیان، پاسخ‌گویی حوزه نسبت فاز دوم این کلان پروژه یعنی بررسی تخصصی روش علم کلام در حوزه استنباط عقاید دینی است. امید می‌رود در آینده‌ای نه چندان دور، حوزه دیگر این پروژه یعنی بررسی تخصصی روش علم کلام در عرصه دفاع از باورهای دینی نهایی و ارائه گردد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از مولف محترم، هم‌چنین دکتر رضا برنجکار که نظارت این پروژه را بر عهده داشتند و تمام مسؤالی که در ارتقا و ثمر بخشی این اثر کوشیده‌اند به‌ویژه معاونت پژوهشکده، حجة الاسلام و المسلمین آقای اکبر اقوام کرباسی تشکر کنم. در این میان به ویژه مساعیبت‌های ریاست محترم مؤسسه دارالحدیث حضرت آیه‌الله ری شهری یادکردنی است که بی‌گمان بدون عنایت ایشان، پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام به ثمر بخشی نمی‌رسید. توفیق و سربلندی همه عزیزان را از خداوند اعلیٰ مسئلت می‌نمایم.

والسلام علیکم ورحمة الله

محمد تقی سبحانی

مقدمه

توجه به آموزه‌های اعتقادی، از بمان روزهای نخستین شکل‌گیری دین مبین اسلام، سرلوحه فعالیت مسلمانان قرار گرفت و کم‌تر دوره‌ای را می‌توان یافت که فعالیت‌ها و بحث‌های کلامی، رواج نداشته باشد. البته، انکار نمی‌توان کرد که کلام اسلامی در همه دوره‌ها، از یک سیر ثابت برخوردار نبوده، و گاه پرتحرک و پویا بوده و گاه از تحرک و نوآوری باز مانده است؛ ولی همه دوره‌ها در این امر مشترک‌اند که مسلمانان از اعتقادات غفلت نرزیده و به آن توجه داشته‌اند.

در این میان، متکلمان نقش بسزایی داشته‌اند. زیرا استنباط آموزه‌های اعتقادی و دفاع از آن‌ها، از وظایف متکلم است به شمار می‌رود. آن‌ها با تدوین کتاب‌های مهم و تأثیرگذار اعتقادی و با برقراری جلسات بحث و مناظره، کوشیدند تا به این وظیفه خطیر عمل کنند. همین وظیفه، بر دوش تمام کسانی است که در عرصه اعتقادات فعالیت دارند. به همین جهت، بر هر دانش‌آموخته علم کلام لازم است که از فرآیند استنباط آموزه‌های اعتقادی باخبر / آگاه شود تا به وقت مقتضی بتواند آن را به کار بندد.

از جمله مشکلات پیش روی دانشجویان علم کلام، آن است که مبانی و روش استنباط، در کتب کلامی به روشنی بیان و تبیین نشده است. متکلمان

در نوشته‌های کلامی خود، بیش‌تر به خود آموزه‌های اعتقادی پرداخته‌اند تا به کیفیت استنباط و مبانی آن‌ها. به بیان دیگر، بیش‌تر به «جلیل الکلام» پرداخته‌اند تا «جدید الکلام» (غامض الکلام و یا دقیق الکلام).

البته، علمای اسلامی در علوم دیگری همچون علم اصول و در مباحثی چون حجیت ظنون اعتقادی، اجتهاد و تقلید، ظواهر کتاب و سنت و... به این مبانی پرداخته‌اند؛ ولی قصدشان بررسی مبانی و روش علم کلام نبوده، بلکه در صدد تفتیح مبانی مورد نیاز در استنباط فقهی بوده‌اند و از این رهگذر، به تقریر مبانی و عناصری پرداخته‌اند که غالب آن‌ها در تمام علوم ناظر به نصوص و موقن مقدمات، مشترک و یکسان است.

در سال‌های اخیر تلاش‌هایی بر ارائه نظام‌مند این مباحث صورت گرفته و گویا نخستین کتابی که به این مسائل به صورت متمرکز و جامع پرداخته، کتاب روش‌شناسی علم کلام نوشته حجة الاسلام والمسلمین دکتر رضا برنجکار است. ایشان در بخش نخست این کتاب به مباحث مقدماتی و در بخش دوم به روش‌شناسی استنباط و در بخش سوم به روش‌شناسی دفاع پرداخته‌اند. از آن جا که این کتاب جنبه آموزشی دارد، نمی‌توان انتظار داشت به همه مباحث به صورت مبسوط و جزئی پرداخته باشد و چنین چیزی از هدف‌گذاری کتاب یاد شده خارج است. در این کتاب تقریباً همه مباحث استنباط و دفاع از آموزه‌های اعتقادی، به فراخور هدف کتاب مورد بحث قرار گرفته‌اند؛ ولی در کنار آن، نیاز به نوشته دیگری است که برخی از مباحث مهم، اصلی و تأثیرگذار در استنباط را به صورت جزئی و کمی مفصل‌تر ارائه کند. در کتابی که در دسترس دارید، سعی شده است بر دغدغه مذکور جامعه عمل پوشانده شود.

نگارنده در رساله دکتری خود، به جایگاه ادله نقلی در کشف آموزه‌های اعتقادی پرداخت و در این کار، از راه‌نمایی حجة الاسلام والمسلمین دکتر برنجکار و مشاوره حجج اسلام آقایان دکتر محمد تقی سبحانی و دکتر محمد

بیابانی اسکویی بهره برد. در ضمن این فعالیت، تحت اشراف استاد برنجکار به مباحث روش عقلی و جایگاه عقل در استنباط آموزه‌های کلامی و برخی دیگر از مبانی دخیل در استنباط نیز پرداخته شد و بدین ترتیب، سعی شد تا با پرداختن به برخی از موضوعات، مهم‌ترین مبانی و روش‌های تأثیرگذار در استنباط علم کلام، شناسایی شود و در اختیار دانش‌آموختگان رشته کلام و دیگر علاقه‌مندان قرار گیرد.

نوشته حاضر در سه فصل تدوین شده است:

در فصل اول هدف آن است که برخی از مبانی مهم استنباط، برای علاقه‌مندان به علم کلام روشن شود. مطالب این فصل، در پنج گفتار سامان یافته است.

در گفتار اول به مفهوم‌شناسی معرفت، معرفت دینی و معرفت اعتقادی پرداخته شده تا تصوّر واضحی از این اصطلاحات، برای مخاطب پدید آید.

در گفتار دوم، مؤلفه‌های معرفت نقلی اعتقادی مورد بحث واقع می‌شود. یکی از مهم‌ترین دست‌آوردهای این گفتار تبیین، تقریر و تثبیت نظریه «وثاقت‌گرایی» در مؤلفه توجیه معرفت نقلی اعتقادی است؛ امری که در نوشته‌های معرفت‌شناختی، کم‌تر مورد اشاره واقع شده و یا تمایل چندانی به آن نشان داده نشده است.

در گفتار سوم، به این سؤال پاسخ داده می‌شود که: مقصود اصلی در اعتقادات چیست؟ امری که انتظار می‌رفت در کتب کلامی، یک باب مستقل و یا حداقل چند صفحه مطلب در این زمینه بتوان یافت؛ ولی حتی به چند سطر هم دست یافته نشد. البته در کتب اصول فقه می‌توان اشاراتی گذرا به این بحث مشاهده کرد.

در گفتار چهارم، به نخستین واجب اعتقادی پرداخته می‌شود. در این زمینه هر چند در کتب کلامی بحث‌های جدی صورت گرفته، ولی پیش از این، نظریه جامع و مقبولی ارائه نشده است.

در گفتار پنجم از فصل اول، تعریف اصول دین، ملاک و تعداد آن تبیین

شده است؛ مطلبی که در کتاب‌های مختلف کلامی، به آن پرداخته شده است و در این گفتار علاوه بر استفاده از آن‌ها و تجمیع آراء، سعی شد دیدگاه‌های مختلف درباره تعداد اصول دین، از نظر متکلمان بیان شود و در این زمینه، سیزده نظریه استخراج گردید.

در فصل دوم که شامل سه گفتار است، به روش عقلی در استنباط کلامی پرداخته شد. در گفتار اول از این فصل، به کاربرت عقل نظری در استنباط کلامی اشاره گردید. آنچه خلأ آن در اکثر کتب کلامی حس می‌شد، تبیین کیفیت به‌کارگیری عقل نظری در استنباط آموزه‌های اعتقادی است. به عبارت دیگر، در اکثر کتب کلامی، بحث در حجیت داشتن یا نداشتن عقل نظری است و این سؤال برای مخاطب آشنا با علم کلام وجود دارد که بر فرض حجیت عقل نظری در علم کلام، چگونه و به چه شیوه‌ای باید از آن در استنباط بهره گرفت؟ امری که تاکنون مورد توجه شایانی قرار نگرفته و در این گفتار سعی بر تبیین آن است.

گفتار دوم، به کاربرت عقل عملی در استنباط کلامی اختصاص یافت که سخن درباره آن، همانند عقل نظری است که چگونه و با چه شیوه‌ها و قواعدی باید از عقل عملی در استنباط بهره برد؟

در گفتار سوم، به کاربرت عقل ابزاری در روش نقلی علم کلام اشاره شده است. در این گفتار همانند دو گفتار سابق، سخن بر سر کیفیت به‌کارگیری عقل ابزاری در استنباط آموزه‌های کلامی است؛ با این تفاوت که در دو گفتار سابق، به کارکرد استقلالی و منبعی عقل اشاره شده و در این گفتار، به کارکرد ابزاری و غیر استقلالی عقل پرداخته شده است.

در فصل سوم از کتاب، ضمن هشت گفتار، به روش نقلی در استنباط کلامی پرداخته شد. در گفتار اول، به حجیت ادله نقلی اعتقادی پرداختیم و از ارتباط ادله نقلی با منابع مختلف معرفت، و معرفت‌زا بودن یا نبودن آن‌ها سخن گفتیم.

در گفتار دوم، به اعتبار ظنون در اعتقادات پرداخته شد. هر چند در این زمینه بحث‌هایی در کتب اصولی و گاه کلامی و یا در مقالات مستقل وجود دارد؛ ولی در این گفتار علاوه بر جامع‌نگری، سعی بر آن شد تا از رویکرد معرفت‌شناختی برای نتیجه‌گیری بهتر استفاده شود. در این گفتار، ده دلیل از ادله منکران حجیت ظنون اعتقادی مطرح و نقد شده و سه دلیل بر اثبات حجیت ظنون اعتقادی اقامه گردیده است.

گفتار سوم به تقلید در اعتقادات اختصاص یافت و سه نظر: وجوب تقلید، حرمت تقلید و جواز تقلید، با ادله آن‌ها بررسی و در نهایت، جواز تقلید پذیرفته شد. در گفتار چهارم، به کارکرد تعبیدی وحی اشاره کردیم که مهم‌ترین چالش فراروی آن، رخ دادن دور است که به پاسخ‌های آن اشاره، برخی از آن‌ها نقد و بعضی پذیرفته شد و در نهایت، کارکرد تعبیدی وحی در اعتقادات، سالم از اشکال دانسته شد. در گفتار پنجم، به کارکرد آثار الهی وحی اشاره شد و این که وحی، به چه شیوه‌هایی عقل را اشاره می‌نماید؟ منظور از آثار، شکوفا ساختن عقل و برانگیختن معارف مکنون در نهاد انسان است.

در گفتار ششم، کارکرد تذکری وحی بررسی شد. در مورد فطرت و معرفت فطری و عالم ذر، بحث‌های بسیار و مفصّلی صورت گرفته است؛ ولی در این میان، به نقش وحی در تذکر به معرفت فطری و شیوه‌های تذکر، کم‌تر پرداخته شده است.

در گفتار هفتم، گونه‌های مختلف ادله نقلی مورد اشاره قرار گرفت و سرانجام در گفتار هشتم، به آسیب‌های فراروی دانش آموخته کلام در کار بستن ادله نقلی در اعتقادات اشاره گردید. بدین ترتیب، مباحث مختلف دخیل در استنباط اعتقادات، به صورت جامع پوشش داده شد.

شایان گفتن است که برخی از گفتارهای موجود در این اثر، قبلاً در مقالاتی به صورت مشترک با استاد معظم جناب آقای دکتر برنجکار، به چاپ رسیده است،

مانند: «نخستین واجب اعتقادی» در فصل‌نامه علمی پژوهشی تحقیقات کلامی شماره ۱؛ «واجب اصلی در اعتقادات» در فصل‌نامه تحقیقات کلامی شماره ۳؛ «تقلید در اعتقادات، از انکار تا پذیرش» در فصل‌نامه علمی پژوهشی معرفت کلامی شماره ۱۱؛ «کارکرد تذکری وحی» در پژوهش‌نامه تقلین شماره ۱؛ «کار بست عقل ابزاری در استنباط کلامی، با تکیه بر متون کلامی» در فصل‌نامه علمی پژوهشی معرفت کلامی، شماره ۹؛ «کار بست عقل عملی در استنباط کلامی» در فصل‌نامه تحقیقات کلامی، شماره ۵. برخی از مقالات نیز برای چاپ پذیرفته شده و تأییدیه گرفته‌اند، مانند: «کار بست عقل عملی در استنباط کلامی» که از فصل‌نامه تحقیقات کلامی تأییدیه چاپ گرفته؛ «اعتبار ظنون اعتقادی» از فصل‌نامه اندیشه‌ترین دین؛ «مفهوم‌شناسی معرفت، معرفت دینی و اعتقادی» و «مؤلفه توجیه در معرفت اعتقادی» که در دو فصل‌نامه کلام اهل بیت (ع) ارزیابی و تأیید شده‌اند.

در نهایت، بر خود لازم می‌دانم از تمامی کسانی که مرا در به انجام رساندن این پژوهش یاری داده‌اند، شکر کنم. به ویژه از آیه الله محمدی ری شهری که با راه‌اندازی پژوهشگاه قرآن و حدیث، محیطی بسیار خوب، مناسب و فعال در زمینه‌های مختلف علوم نقلی فراهم آوردند.

همچنین از اساتید بزرگوار، حجج اسلام دکتر رضا برنجکار، دکتر محمدتقی سبحانی و دکتر محمد بیابانی اسکویی که راهنمایی بنده را در تدوین این اثر بر عهده داشتند.

همچنین از آقایان دکتر عبد الهادی مسعودی، دکتر رسول رضوی و دکتر مهدی کریمی و دکتر علی افضلی و نیز آیت الله سید کاظم مصطفوی‌نای که بخشی از نوشته حاضر را به‌دقت مطالعه کرده و نکات بسیار سودمندی ارائه کردند و همچنین آیت الله شریعت‌مدار جزایری که با صبر و بردباری بسیار، بخش اعظم این نوشتار را بررسی نمودند نیز کمال تشکر را دارم.

افزون بر این از دست‌اندرکاران پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام در پژوهشگاه قرآن و حدیث، سپاس‌گزارم که انتشار این اثر مرهون همدلی و حمایت ایشان است؛ به‌ویژه اعضای گروه روش‌شناسی این پژوهشکده که برخی از مباحث این کتاب را در قالب مقالات متعدد، نقد و ارزیابی کردند.

مهدی نصرتیان اهور
قم، زمستان ۱۳۹۴

www.ketab.ir